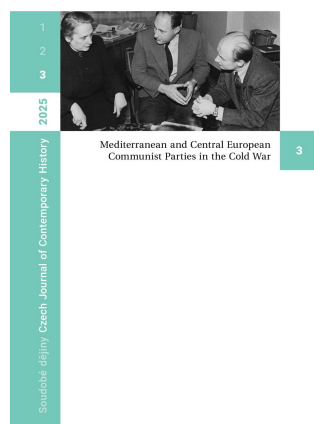

Citation style

Svátek, František : recension de : Tobias Weger, "Volkstumskampf" ohne Ende? Sudetendeutsche Organisationen 1945-1955, Frankfurt am Main : Lang, 2008, dans : Soudobé dějiny, 2010, 1-2, p. 215-221, DOI: 10.15463/rec.1189726793

copyright

This article may be downloaded and/or used within the private copying exemption. Any further use without permission of the rights owner shall be subject to legal licences (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

Recenze

Důležitý příspěvek ke „ztěžklému tématu“

František Svátek

WEGER, Tobias: „*Volkstumskampf ohne Ende? Sudeten Organisationen 1945–1955.* (Die Deutschen und das östliche Europa – Studien und Quellen, sv. 2.) Frankfurt/M., Peter Lang 2008, 639 stran.

V posledním čísle ročníku 2008 časopisu *Soudobé dějiny* publikoval Robert Kvaček recenzi pod titulem „Ztěžklé téma“ na sborník *Století sudetoněmeckých dějin*, který v roce 2007 – v koncepční a autorské spolupráci s Evou Hahnovou – editoval profesor moderních východoevropských dějin na Univerzitě Carla von Ossietzkého v Oldenburgu Hans Henning Hahn.¹ Profesor Kvaček již konstatoval, že jde o průlom v dosavadním přístupu k sudetoněmecké problematice (a zejména u nás, kde „převažující pravicová publicistika formulovala jiný vztah“ k ní – abych citoval Kvačkova slova).² Recenze také upozornila, že základní východiska sborníku (a již také vědecké konference na oldenburské univerzitě v roce 2005, z níž sborník vzešel) zformovali Hahnovi v knize – vydané jen česky a s minimem vědeckého aparátu – *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*.³

1 HAHN, Hans Henning (ed.): *Hundert Jahre sudetendeutsche Geschichte: Eine völkische Bewegung in drei Staaten.* Frankfurt/M., Peter Lang 2007; KVAČEK, Robert: Ztěžklé téma: Sborník o století sudetoněmeckých dějin. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 3–4 (2008), s. 736–741.

2 Tamtéž, s. 736.

3 Praha, Votobia 2002.

Právě zmíněný sborník v roce 2007 zahájil vydávání ediční řady, kterou redigují manželé Hahnovi. Jako druhý svazek o rok později vydali práci tehdy osmatřicetiletého německého historika Tobiasa Wegera – původně doktorskou disertaci, obhájenou na univerzitě v Oldenburgu v roce 2005 – s titulem „*Národovecký boj bez konce?*“. Lze ji charakterizovat jako důkladné vědecké zdůvodnění a také prohloubení a rozšíření onoho kritického přístupu k sudetoněmeckým spolkům a jejich ideologii, který koncipovali Hahnovi. Neznamená to však, že by šlo o práce nějaké „oldenburské školy“, neboť podobně zaměřené kritické studie se objevovaly v německé produkci již od konce devadesátých let na mnoha akademických pracovištích, a dokonce i na půdě, kde sudetoněmecké organizace měly dosud významný vliv – v Bavorsku, a to jmenovitě na konferencích a v publikacích mnichovského badatelského centra Collegium Carolinum. Je to patrné například na některých posledních sbornících z konferencí pořádaných tímto badatelským centrem každoročně v Bad Wiessee, jak o tom svědčí svazek věnovaný mimo jiné komplexu idejí spojovaných v sudetoněmeckých organizacích s pojmem „domovina“ (*Heimat*) z konference v roce 1993,⁴ a zvláště sborník z konference v roce 2004 o dějepisectví v českých zemích ve 20. století.⁵ Jako kdyby vlna ostré kritiky nacistické, či alespoň „národovecké“ (*völkisch*) historiografie, v určité svébytné podobě dlouho přežívající i v poválečné Spolkové republice, zasáhla v poslední době i dosud přehlíženou historiografii „sudetoněmeckou“. Tato vlna je spojena s generačním vystoupením mladých radikálů v „revolučním“ roce 1968 a od osmdesátých let jí stále více dodávala na síle „odhalení“ o minulosti některých známých autorit západoněmecké historiografie (například Wernera Conzeho, Theodora Schiedera, Hanse Rothfelse a dalších), poskvrněné spoluprací na projektech takzvaného východního bádání (*Ostforschung*), jež bylo koncipováno v duchu předválečné nacistické ideologie.

Pro českého čtenáře je tu ovšem problém, že obdobná kritika byla v naší minulosti, v komunistickém Československu – ale ovšem i v bývalé Německé demokratické republice a jiných „socialistických zemích“ – spojena s kampaněmi proti „západoněmeckému revanšismu“ a zjevně instrumentalizována k politické propagandě. Patrně z tohoto důvodu nebývá dnes, po „pádu komunismu“, tato kritika citována a užívána, takže upadla téměř do zapomenutí. Právem, či neprávem? Je příznačné, že Tobias Weger se ve svých odkazech na literaturu nevyhýbá ani takovým pracím z „komunistické éry“, jako je kniha Antonína Šnejdárka *Revanšisté*

4 HEUMOS, Peter (ed.): *Heimat und Exil: Emigration und Rückwanderung, Vertreibung und Integration in der Geschichte der Tschechoslowakei*. München, R. Oldenbourg 2001.

5 BRENNER, Christiane – FRANZEN, K. Erik – HASLINGER, Peter – LUFT, Robert (ed.): *Geschichtsschreibung zu den böhmischen Ländern im 20. Jahrhundert: Wissenschaftstraditionen – Institutionen – Diskurse*. München, R. Oldenbourg 2006; recenze viz SVÁTEK, František: Bilance kritická i sebekritická: Německý pohled na historiografii českých zemí ve 20. století. In: *Soudobé dějiny*, roč. 15, č. 2 (2008), s. 382–386.

proti Československu,⁶ a implicitně jim tak neupírá *a priori* vědeckou hodnotu. To je v současné německé (respektive starší západoněmecké) historiografii pojednávající o československo-sudetoněmeckých vztazích stejně jako v dnešní české literatuře s tímto zaměřením dosud velmi málo obvyklé. Wegerova kniha nás informuje, že staré známé mediální kauzy kolem nacistické minulosti osobností veřejného života ve Spolkové republice se v pracích z poslední doby staly v německé historiografii, ale i v některých amerických univerzitních disertacích, opět předmětem vědeckého diskurzu. Takový byl třeba „Fall Oberländer“, případ ministra spolkové vlády pro vyhnance, uprchlíky a osoby poškozené válkou z padesátých let a aktivního sudetoněmeckého politika Theodora Oberländera, který byl přinucen k rezignaci na základě zjištění, že byl jedním z předních protagonistů „východního bádání“; v Československu se případu poté dostalo široké ideologické publicity.

Wegerova kritika se v tomto ohledu připojuje k dnes již téměř „frontálnímu“ útoku proti nacionálním stereotypům a mýtům ve Spolkové republice, včetně ideologizující historiografie a publicistiky, zvláště z okruhu Sudetoněmeckého krajanského sdružení (*Sudetendeutsche Landsmannschaft* – SdL). Takovéto práce, vznikající jako součást poválečné i současné snahy zmírnit katastrofický dopad válečné porážky a pádu nacistického režimu s pomocí odkazů na utrpení, jež válečné a poválečné události přinášely „obyčejným Němcům“ (takzvané *deutsche Opfergeschichte*), autor sumarizuje například pojmem „dějiny útěku a vyhnání“ (*Flucht- und Vertreibung-Geschichte*). Tento proud historického vyprávění je živý dodnes. I český divák mohl nedávno sledovat na prvním programu České televize podobný mediální produkt jedné z televizních stanic v SRN, dvoudílný film o „útěku“ (*Flucht*) Němců z východního Pruska, který individuální osudy „vyhnanců“ beletrizoval a předkládal obrazy utrpení nevinných lidí. Weger tento trend *Opfergeschichte* kriticky a obecně charakterizuje, se zřetelem k vlivům politizace historie (*Geschichtspolitik*), jež se projevovala jak na úrovni státu, politických stran a zájmových skupin v Německu, tak v rovině mezinárodní interakce, v kontextu motivů a průběhu (fází) studené války. Uvádí mnoho příkladů takové historiografie a publicistiky, jde mu však o to v širokém kontextu „konfrontace ideologických konceptů meziválečné i válečné doby“ s „myšlenkovým světem“ (*Gedankenwelt*) v Německu v roce 1945, mytologicky interpretovaném jako „nultá hodina“ (*Stunde Null*), ukázat na skrytou kontinuitu mezi předválečnými a poválečnými koncepty a konstrukcemi. Chce „vzít dějinám sudetských Němců jejich exotický nimbus a zařadit je, vtělit je do obecných dějin – ve smyslu *histoire lentement rythmée*“ (s. 23). Francouzská slova v citované větě nejsou použita náhodně, jen jako stylistický prostředek – odkazují na poučení zvláště ze studií o „paměti“ národa, které na analýze „míst paměti“ (Pierre Nora a jeho spoluautoři v projektu *Lieu de mémoire*) ukázaly na význam obrazů a sym-

6 ŠNEJDÁREK, Antonín: *Revanšisté proti Československu*. Praha, Státní nakladatelství politické literatury 1963.

bolů, „míst“ v prostoru i v čase, které mají dlouhodobý vliv na představy a mínění lidí nebo na vznik a působení ideologických konstrukcí.

K této problematice se vztahuje i titul knihy: „*Národovecký boj*“ (současně nacionální a lidový, obé je obsaženo v klíčovém německém pojmu *Volkstumskampf*) *bez konce?* Tím je vymezen první ze dvou hlavních problémových okruhů celé práce. Weger v něm s hlubším teoretickým zakotvením rozebírá ona „Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání“ (jak o nich psali Hahnovi), neboli kontinuity a diskontinuity sudetoněmeckých výkladů vlastních dějin, klíčových pojmů a představ i obrazů minulosti – od meziválečného nacionalistického zápalu, který je dovedl až k podpoře Hitlerovy „třetí říše“, k poválečnému utváření a etablování specifických sudetoněmeckých organizací – institucí i takzvaných názorových společenství, tj. politicky a ideologicky diferencovaných skupin, jako je například Ackermann-Gemeinde, Witikobund či Seliger-Gemeinde. Druhý základní tematický okruh je určen podtitulem – *Sudetoněmecké organizace 1945–1955*. Jemu je věnována nejrozsáhlejší část knihy (s. 73–322), která je více tradičním a empirickým příspěvkem k dějinám zájmových politických skupin sdružených dnes kolem Sudetoněmeckého krajanského sdružení; příspěvkem velice důkladným, opírajícím se o široký rejstřík pramenů a čerpajícím z rozsáhlé literatury, a to nejen německé (pozoruhodné je například využívání disertací mladých badatelů z amerických univerzit).

V úvodu knihy autor stručně oba tyto okruhy vymezuje (s. 11–51); za hlavní cíl práce si stanovil popsat a vyložit zejména fázi formování sudetoněmeckých organizací v první dekádě poválečných dějin (západního) Německa. Jak píše, svou knihou chtěl „položít základní kámen“ porozumění těmto organizacím (jako „vyhnaneckým“). Zdůrazňuje, že je nutné vyložit je v jejich vzniku, s přihlédnutím k jejich roli a významu, který měly v rané fázi studené války (s. 21).

V metodologickém ohledu Weger upozorňuje, že ho zajímají tři roviny tázání v jejich vzájemné interferenci: 1) rovina historických kontextů, vztahů a konfrontací ideologických konceptů; 2) rovina národních, respektive nacionalistických konceptů v jejich česko-německé dějinné souběžnosti a interakci; 3) rovina celoevropská, v níž sudetoněmecká problematika figuruje jako příklad nebo „model“. Pokud jde o třetí bod, Weger zde odkazuje na dnes již rozsáhlou literaturu vykládající nacionalismus a národní hnutí v 19. a 20. století; bere zřetel především na koncept *imagined communities* Benedicta Andersona, který zdůrazňuje, že „národ“ je třeba studovat jako do určité míry „umělý konstrukt“ ideologů a národních hnutí. Takzvanou sudetoněmeckou národní skupinu (*sudetendeutsche Volksgruppe*) a „národovecký boj“ (*Volkstumskampf*) se přitom snaží interpretovat v celoevropském kontextu (viz zvláště výklad a definice v úvodu na straně 21).

Samostatnou podkapitolu v úvodu autor vyčlenil pro rozbor vzniku a proměn významu slova či pojmu *sudetendeutsch* (s. 30–51), který může sloužit jako ilustrace „imaginární“, „vynalezené“ či uměle konstruované „národní skupiny“, v meziválečných letech definované spíše jako „národní společenství“ (*Volksgemeinschaft*). Svou argumentaci v dosud nejrozsáhlejším publikovaném příspěvku k dějinám termínu *sudetendeutsch* dovádí k tomuto závěru: „Jde o bojový pojem ‘národovecké’ (*völkisch*) propagandy mezi německy mluvícími obyvateli českých zemí, který

se s určitým opožděním ujal mezi stejně smýšlejícími lidmi v Německé říši a byl využíván účelově v argumentech proti českému národu.“ Ovšem s výhradou, že „v předkládané práci nejde naprosto o paušální odsouzení všech německy mluvících vyhnanců z Československa, nýbrž o pokus ukázat na ‘národovecké’ kontinuity spolků vzniklých před i po roce 1945, které koneckonců zastupují a zastupovaly vždy jen jeden ze segmentů všech Němců z Československa“ (s. 51). K tomuto soudu se pak Weger vrací i v závěrečné resumující kapitole „Národovecký boj jako kontinuum sudetoněmeckých dějin“ (s. 537–543). K pojmové analýze se vztahuje i samostatná kapitola o „symbolické konstrukci“ takzvané národní skupiny (*Volksgruppe*), kde autor metodicky a pramenně vynalézavě využil i obrazů a symbolů; také pomocí průběžně přetiskovaných ilustrací, map, erbů, zobrazení uniforem, krojů a podobně doložil i na tomto dosud málo využitém pramenném materiálu ono „kontinuum sudetoněmeckých dějin“ (s. 323–411).

Při výkladu druhého tematického okruhu, dějin vzniku a prvního desetiletí činnosti jednotlivých sudetoněmeckých spolků a „názorových skupin“, je však autor zdrženlivý. Nesnaží se selektivně prokázat své hlavní teze o „národoveckém boji“ jako kontinuu jejich ideologicko-politických a publicistických vystoupení (včetně sudetoněmecké historiografie), diferencuje mezi počátečními obtížemi formování těchto organizací a pozdějším vývojem. V kapitole „Základy“ (s. 53–72) sleduje i vliv, který měla spojenecká okupační správa na organizaci vysídlenců, respektive vyhnanců, když bránila zakládání jejich politických organizací, zvláště svými příklady, aby se omezily na charitativní a podpůrnou činnost (hlavně v prvních poválečných letech šlo o krajně obtížnou i nezbytnou činnost vyhledávání osob „ztracených“ za války, na něž se vyptávali jejich rodinní příslušníci, nejdříve jen prostřednictvím vyhledávací služby Červeného kříže, brzy ale se této činnosti ujala „sudetoněmecká vyhledávací služba“). Weger však dokládá, jak se tato „nepolitická“ aktivita, před spojeneckým dohledem prezentovaná jako „společenství nouze“ (*Notgemeinschaft*), stávala často kamufláží a zástěrkou pro současnou obnovu personálních sítí z bývalých „bojových“ národoveckých organizací (včetně Henleinovy Sudetoněmecké strany) a pro přejímání a šíření jejich ideologických představ, názorů a pojmů (to platí zvláště pro okruh Witikobundu, v menší míře ale i pro další názorová seskupení). Právě tyto *völkisch* názory měly rozhodující vliv na pozdější politickou linii víceméně všech sudetoněmeckých organizací a jejich zastřešujícího Sudetoněmeckého krajanského sdružení.

V samostatné kapitole „Vstup sudetských Němců do politiky“ (s. 413–536) provedl autor pozoruhodnou analýzu základních „dokumentů“ k takzvané sudetoněmecké otázce, jak ji představily veřejnosti četné edice a mediálně rozšířené publikace (například vystoupení prvního „mluvčího“ Sudetoněmeckého krajanského sdružení Lodgmana von Auen, dále takzvaná Eichstädtská adventní deklarace, Wiesbadenská dohoda, takzvaná Charta německých vyhnanců či produkce roku 1953 ve Vídni založeného Výzkumného ústavu pro otázky podunajského prostoru (*Forschungsinstitut für die Fragen des Donaumaumes*), posléze přejmenovaného na Ústav pro podunajský prostor a střední Evropu. Důležitý je i rozbor motivů a průběhu vyhlášení patronace některých německých měst, počínaje Erlangenem

v roce 1949, nad „domovskými obcemi“ (*Heimatgemeinden*); tím jsou míněna „ideální“ společenství všech individuálních vyhnanců z bývalých sídel. Autor zde připojil přehlednou, chronologicky seřazenou tabulku jednotlivých „patronátů“ až do roku 1956 a připomíná, že tato politika „patronace“ sloužila mimo jiné i ke sponzorování sudetoněmeckých organizací, tisku a podobným účelům a mohla být také využita po pádu Berlínské zdi k „přeshraničním“ aktivitám a spolupráci obcí a měst v Československu, respektive České republice a Německu. Lokální patronáty otevřely cestu k vyhlášení fiktivní patronace nad všemi Němci vysídlenými z Československa – poprvé se tak stalo roku 1951 v Řeznu, jejich zakládání ovšem pokračovalo podle Wegera až do „nejnovější doby“, a to „po tuctech“ (s. 481). Důležitějším a do značné míry zlomovým úspěchem sudetoněmecké politiky se však stalo oficiální prohlášení vlády ve Svobodném státě Bavorsko z roku 1954, kterým byla sudetoněmecká *Volksgruppe* uznána za „čtvrtý kmen“ (*Stamm*) Bavorska. Spolky pod štítem Sudetoněmeckého krajanského sdružení totiž potom mohly čerpat z oficiálních dotací bavorské vlády.

Vytváření „patronací“ poskytovalo Sudetoněmeckému krajanskému sdružení prostor, aby ve své organizaci, ideologii a propagandě, a také v symbolech a rétorice, akcentovalo hesla „domoviny“ (*Heimat*), organizovalo vzpomínky na „ztracený domov“, slavnosti a jubilejní setkávání, které měly udržovat zvláštní identitu „národních skupiny“ sudetských Němců. Masivně bylo propagováno „právo na domov“ jako protiváha a obrana proti přání válečných Spojenců a jejich okupačních správ, aby vysídlení byli co nejefektivněji „integrováni“ do západoněmecké společnosti (respektive do původního obyvatelstva okupačních zón). Tobias Weger podrobně dokumentuje vývoj a zákruty této „politiky domoviny“ (*Heimatpolitik*) podle potřeb landsmanšaftu jako vlivné „lobby“ či zájmové skupiny a s ohledem na rezervoár „vyhnaneckých“ volebních hlasů v politice jednotlivých politických stran i zemí v rámci federativní Spolkové republiky Německo (s. 498–536).

Wegerova kniha je velmi kritická k většině dosavadních publikací, jež pojednávají o „sudetoněmeckých organizacích“. Ač se nezabývá specificky „odsunem“, respektive „vyhnáním“ či „Benešovými dekrety“, lze očekávat, že se v souvislosti s polemikami o historickém zpracování těchto otázek stane v německém prostředí terčem kritiky jako práce „zaujatá“ a příliš vstřícná vůči „českým“ stanoviskům. I odpůrci Wegerových závěrů však budou sotva s to znehodnotit váhu jeho argumentace a její zakotvení v pramenech, popřít záslušnost a inovaci v jeho kritice základních pojmů, vyvrátit použitou metodologii a novost přístupů ke „ztěžklé“ problematice. Vyzvednout si zasluhuje i cenný vědecký aparát, díky němuž by Wegerova kniha mohla téměř sloužit jako studijní encyklopedická příručka: přílohy k textu obsahují biografie aktivistů sudetoněmeckých organizací zachycující jejich působení před rokem 1938, za druhé světové války i po roce 1945, u nás mnohdy neznámé (s. 584–635). Četbu těchto biogramů, které mají i funkci jmenného rejstříku, lze kombinovat se studiem titulů uvedených v rozsáhlém seznamu použité literatury a publikovaných pramenů (s. 550–580).

Jak píše autor v úvodním poděkování, jeho disertace a výsledná publikace je výsledkem „mnohaleté práce na koncepcích, rešerších a redakci“ textu (s. 9). Díky

různým stipendiím se během té doby mohl seznámit s množstvím pramenů a literatury nejen v Německu, ale i ve Spojených státech (Washington) a také v Praze. Zúčastnil se také několika sympozií a německo-polských konferencí a publikoval své referáty ve sbornících vydávaných po roce 2000. Nepopírá významný podíl „přátelské péče“ jeho školitelů na univerzitě v Oldenburgu, profesora Hanse Henninga Hahna a jeho ženy Evy Hahnové, o postup jeho výzkumu na výsledné disertaci i knize; na podněty ze strany česko-německé historičky upozorňuje i v odkazech na její knihy, články a internetové texty (například o pojmu *Heimat* nebo o studiu národních stereotypů). Ve své knize však prokázal značnou samostatnost a originalitu i „řemeslnou“ erudici a důkladnost. Obeznámit se kvalifikovaně se stavem vědeckého bádání o „sudetoněmecké“ problematice a orientovat se v labyrintu takto zaměřených mediálních a publicistických polemik není snadné. Nová kniha Tobiasa Wegera k tomu nyní velmi významně přispěla.